

Александар Д. Стојановић

Дуг пут до правде: судска рехабилитација Милана Јовановића Стојимировића

Апстракт: У раду се анализирају биографски подаци и историјска улога Милана Јовановића Стојимировића, и резултати истраживања научне историографије суочавају се са осуђујућим пресудама из првих година након Другог светског рата, као и са судском одлуком о рехабилитацији, донетом 2021. године. Његова политичка и медијска каријера представљена је без улепшавања и прикривања чињеница, а на исти начин приказан је и рад свих судова који су се бавили Стојимировићем и његовим деловањем уочи и за време окупације.

Кључне речи: Милан Јовановић Стојимировић, „Обнова”, Државна архива, колаборација, револуција, репресија, рехабилитација.

Кратка политичка биографија Милана Јовановића Стојимировића

Милан Јовановић Стојимировић рођен је у Смедереву 1898. године. Рано је остао без оца, па га је усвојио ујак – истакнути београдски неуропсихијатар и народни посланик, др Душан Стојимировић. Ујаково презиме додао је своме као знак љубави, поштовања и захвалности. Завршио је гимназију а потом и Правни факултет у Београду, али се у животу највише бавио новинарским и публицистичким радом. У првим међуратним годинама био је међу најистакнутијим сарадницима радикалског листа „Самоуправа”, а основао је и уређивао „Смедеревски

журнал” и „Ревии”. Током двадесетих година био је дописник Одељења за штампу Министарства иностраних дела, на служби у Берну (1923–1926) и Берлину (1929). Државну службу наставио је као дописник Централног пресбироа из Скопља (1930–1935). За време боравка у Македонији покренуо је и уређивао утицајни лист „Вардар” (1932–1935). Упоредо са државном службом објављивао је текстове у бројним југословенским листовима и часописима, укључујући „Време”, „Српски књижевни гласник”, „Нову мисао”, „Јужни преглед” и многе друге.

Политички ставови Милана Јовановића Стојимировића нису непознаница, како научној историографији, тако ни заинтересованој широј јавности. Био је веран радикалској идеји од ране младости и активан члан странке још у периоду када је на њеном челу био Никола Пашић. Захваљујући развијеној акрибији и уредничким способностима, често је радикалске идеје и политику заступао у листовима које је уређивао или покретао. Након прегруписавања на југословенској политичкој сцени које је уследило након Шестојануарске диктатуре, био је истакнути члан Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) и један од веома блиских сарадника др Милана Стојадиновића, југословенског премијера у периоду од 1935. до почетка 1939. године. Као један од најистакнутијих Стојадиновићевих сарадника, био је посебно задужен за уређивање страначког листа „Самоуправа”, као и за уобличавање страначке пропаганде уопште. У врху ЈРЗ-а његове способности и таленти били су познати и поштовани. Постављен је на чело државне новинске агенције „Авала” 1937. године, а био је и кандидат ЈРЗ-а на парламентарним изборима 1938. године. Да је страначки врх имао велико поверење у Стојимировића, сведочи и чињеница да је он био виђен као кандидат на изборима у Смедеревском округу, који је сматран најтврђим језгром ултраконзервативног ЈНП Збора, на челу са Димитријем Љотићем.

Веома опширан и директан увид у политичке и животне ставове Милана Јовановића Стојимировића нуди његов предратни дневник, чији су одломци критички приређени и објављени 2000. године.¹ Дневничке белешке настале у том периоду сведоче о пуној подршци новом политичком курсу земље, који је заузео Милан Стојадиновић. Преовлађују реалполитичке опсервације и коментари ситуације, како у земљи, тако и на међународном плану. Свакако не може бити речи о томе да је Стојимировић био фашиста или нациста – штавише, у његовом дневнику провејавао је осећај неспокоја и забринутости због успона Хитлера и

1 М. Јовановић Стојимировић, *Дневник 1936–1941* (Нови Сад: Матица српска, 2000).

ширења немачког утицаја, а сачуване су и белешке у којима се отворено негативно изражава спрема нацистичке политике и пропагандних манифестација. Према комунизму имао је консистентан негативан став, што се, уосталом, може рећи и за највећи део југословенских и европских међуратних политичара који су припадали грађанским странкама.

После пада др Милана Стојадиновића са власти ослабио је, у извесној мери, и Стојимировићев утицај, али је он остао политички активан и у таквим околностима.² Нова влада и ново руководство ЈРЗ, на челу са Драгишом Цветковићем, нису имали превише симпатија за човека који је био перципиран као један од блиских сарадника и личних пријатеља бившег премијера, али се нису одрицали његових професионалних услуга. Тако је, у тренуцима када је Други светски рат већ отпочео у Европи, Стојимировић био постављен и на чело Публикационог одељења Министарског савета (Владе Краљевине Југославије), и на том положају остао је до пуча изведеног 27. марта 1941. године.

Стојимировић је потписивање протокола о придруживању Тројном пакту 25. марта 1941. године доживљавао као исходиште једине реалне политике коју су кнез-намесник Павле Карађорђевић и влада могли да воде, у условима интензивног продора Немачке на европски југоисток, као и у светлу изванредних ратних успеха Осовине у првих годину и по дана трајања Другог светског рата. Пуч од 27. марта за њега је био штетна, веома опасна политичка игра, руковођена туђим интересима и спроведена уз велики утицај страних обавештајних агентура. Историјски извори који су постали доступни јавности у послератном периоду, као и релевантна историографска истраживања, у великој мери потврдили су исправност оваквог виђења судбоносних догађаја са краја марта 1941. године.³

2 Иако лично близак Стојадиновићу и његовој породици, Милан Јовановић Стојимировић одлучио је да не дозволи да га некадашњи југословенски премијер повуче са собом у политичку провалију, иако је у свом дневнику више пута са nelaгодом писао о мотивима и околностима његовог политичког „престројавања”. Дао је веома драгоцену перцепцију Стојадиновића, који као да је изгубио додир са стварношћу и почео искрено да верује да само он има довољно способности и легитимитета (уз Карађорђевиће) да управља државом и народном судбином. Попут бројних политичара и државника који су имали амбиције да постану „вође” народа, и Стојадиновић је, изгледа, почео да верује у производе своје сопствене пропаганде. Однос према Стојадиновићу важан је за разумевање Стојимировићевих светоназора: било је ту и амбиције и конформизма (о чему је и сам писао у дневнику), али и реалне процене да се његов моћни пријатељ поставио на погрешан политички колосек са кога ће тешко бити повратка.

3 Упореди: М. Јовановић Стојимировић, *Дневник 1936–1941*, 460–474; В. Petranović i N. Žutić, *pril.*, 27. *mart 1941: tematska zbirka dokumentata* (Beograd: NICOM, 1990); *Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима Европске политике”* (Београд: Златна књига, 2003); М. Павловић и И. Пантелић, *ур.*, 27. *март 1941.: седамдесет*

Као веома добро обавештена личност, Стојимировић је одмах по извођењу пуча и масовних демонстрација знао да ће уследити казна, те да Хитлер неће моћи (нити желети) да пређе преко нанетих увреда. Као присталица и активни чинилац политике кнеза Павла и ЈРЗ-а, и Милан Јовановић Стојимировић био је ухапшен и испитиван након извршеног пуча, али је ослобођен после извршеног саслушавања. Упркос томе што није подржавао политику пучистичке владе на челу са генералом Душаном Симиовићем, уочи напада нацистичке Немачке на Југославију 6. априла 1941. године и после њега, учинио је велике личне напоре не би ли доспео до војног одреда којем је припадао по ратном распореду, и укључио се у одбрану земље. Детаљни описи свих тешкоћа са којима се сусрео у том покушају верно сведоче о неким од главних узрока слома југословенске војске и брзе капитулације у Априлском рату.⁴ Између редова његових дневничких бележака из априла 1941. године (али и оних из потоњих месеци и година) може се прочитати и једно разочарање распадом југословенске војске, државе и друштва, односом „братских” народа према Србима, као и враћање на политику српског националног усмерења, повремено и потпуно изван југословенског државно-правног оквира. Стојимировић је био само један од многих умних Срба, на које су Априлски рат и тешке последице слома које су уследиле, деловале на тај начин.⁵

Након противправне поделе територије Краљевине Југославије и успостављања немачког војно-управног окупационог режима на простору уже Србије са Банатом, поставило се питање формирања домаће управе која ће, у складу са међународним правом и обавезама, помагати окупатору у администрирању земље.⁶ Убрзо је формиран тзв. Савет комесара, на челу са Миланом Аћимовићем. Ово административно тело било је углавном сачињено од предратних експерата и политичара нижег ранга, личности које су образовањем, личним или пословним

година касније: зборник радова (Београд: Институт за савремену историју, 2012); посебно са делима протагониста и савременика пуча – Ж. Л. Кнежевић, *27. март 1941.* (Њујорк: Издање аутора, 1979); Б. Мирковић, *Истина о 27. марту 1941. године* (Београд: П. Боснић, 1996); М. Косић, *Сведочанство о издаји: 27. март 1941* (Београд: Слободна књига, 2000).

4 М. Јовановић Стојимировић, *Дневник 1936–1941*, 474–515.

5 Упореди: Р. Јанковић, *Како је убијана Краљевина Југославија* (Нови Сад: Прометеј, 2022); М. Радојевић, *Милан Грол* (Београд: „Филип Вишњић”, 2014), 192–274.

6 О колаборационистичким управама у Србији 1941–1944. године, детаљно: М. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944* књ. 1–2 (Београд: Sloboda, 1979); В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945* (Београд: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992).

везама биле повезане са немачким говорним простором.⁷ Међу комесарима је било и неколико чланова Љотићевог збора, али и више личности из круга некадашњих блиских сарадника Милана Стојадиновића, укључујући и самог Аћимовића као председника Савета. Комесарска управа није водила самосталну политику, нити је на то уопште претендовала, већ је представљала једну врсту административног тела које је било претежно техничког карактера, и које је у потпуности спроводило политику окупационих власти. Крајем августа 1941. године ова управа ће, услед немогућности да угуши распламсали устанак у земљи, уступити место колаборационистичкој влади на челу са армијским генералом Миланом Недићем.

Ни Недићева влада, суштински, није уживала већи степен аутономије у односу на окупатора, али је имала јасан политички карактер и снажно идеолошко усмерење утемељено на српском национализму, антикомунизму и антијугословенству.⁸ Милан Јовановић Стојимировић начелно је подржавао колаборационистичку политику одржавања реда и мира у земљи, са циљем спречавања репресије и одмазде окупатора и страдања цивила.⁹ Није се либио да ту подршку искаже и јавно, посебно током лета и јесени 1941. године. Одржавао је редовне контакте са бројним функционерима колаборационистичке управе и био изузетно добро обавештен о дешавањима у земљи, али није имао амбиције да преузме комесарску или министарску дужност, иако се његово име повремено појављивало у том контексту, у гласинама које су кружиле окупираним Београдом. Истовремено, он је одржавао и контакте са значајним личностима које ће се у грађанском рату наћи на другој страни, попут породице Рибникар.

Медијска сцена у окупираној Србији доживела је корените промене. Окупатор је преузео управљање београдском радио-станицом, а распуштене су редакције и обустављено је излагање готово свих

7 О природи и интензитету институционалне колаборације, као и о градацији различитих група и појединаца из редова сарадника окупатора, детаљно: А. Стојановић, „Градација колаборације. Различити облици и интензитети сарадње са окупатором у Србији 1941–1944”, у *Други светски рат 75 година касније* том 1 (Београд: Институт за стратегијска истраживања: ИНИС: ИСИ, 2021), 385–405.

8 Упореди: М. Borković, n. d., и А. Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2015); М. Мраовић, *Од сурове стварности до алтернативне реалности: пропаганда владе Милана Недића 1941–1944* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019).

9 А. Вранеш и Б. Ђорђевић, прир., *Окупацијски дневник Милана Јовановића Стојимировића (јун–децембар 1941)* (Нови Сад: Матица српска, 2020).

предратних дневних и недељних листова и новина.¹⁰ Један број уредника, новинара, дописника и техничких сарадника најтиражнијих предратних листова – „Времена”, „Политике” и „Правде”, убрзо је постао део редакције новог листа „Ново време”. Листови који су излазили у првим месецима окупације, „Општинске новине” и „Ново време”, углавном су објављивали извештаје осовинских војних команди и преносили вести немачких и италијанских новинских агенција, најчешће без икаквих коментара. Ауторски текстови новинара били су везани за локалне и комуналне теме, за догађаје из прошлости и, у једном мањем броју случајева, за питање одговорности у вези са пучем од 27. марта и војним сломом у Априлском рату. Када је, након напада нацистичке Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године, Други светски рат у потпуности попримио карактер тоталног рата, значајно је интензивирана и пропагандна активност у окупираној Србији. Сви штампани медији заузели су чврсту антикомунистичку линију, често објављујући и текстове антисемитског и антимасонског карактера, као и садржаје усмерене против западних демократија. Насупрот томе, афирмативно је писано о историјској улози Немачке као заштитнице европских националних држава и народа, а од формирања владе Милана Недића, и о тзв. „Новој Србији” и новом систему вредности заснованом на српском национализму и конзервативном схватању друштва.

Шестог јула 1941. године, из штампарије која је до окупације припадала предузећу „Време”, изашао је и грађанству Београда и његове околине био дистрибуиран први број дневног листа „Обнова”. Покретање овог листа имало је циљ да становништву окупиране Србије приближи политику обнове земље и стварања тзв. „Нове Србије”, односно да активном пропагандом, усмереном на репрезентацију и глорификацију домаћег фактора, а не окупатора, служи промовисању новог система вредности и подстиче антикомунистичку борбу. Главни и одговорни уредник листа био је Милан Јовановић Стојимировић, док су уредници појединих рубрика, стални сарадници и дописници углавном биле афирмисане личности југословенског међуратног новинарства. На челу редакције „Обнове” Стојимировић је био до краја октобра 1941. године, када је уместо њега на ту функцију ступио предратни књижевник и истакнути пропагандиста Станислав Краков.

¹⁰ О правном оквиру, политичком и друштвеном контексту, као и садржајима медија у окупираној Србији, детаљно: А. Стојановић, ур., *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944* (Београд: „Филип Вишњић”, 2015); Исти, *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944 II* (Београд: „Филип Вишњић”, 2017); Исти, *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944 III* (Београд: „Филип Вишњић”, 2023).

„Обнова” је, као и сва штампа која је излазила у окупираној Србији, подлежала вишеструкој цензури и у целини била устројена у складу са немачком уредбом о штампи.¹¹ У условима једног тоталног рата и окупације земље није могло бити ни помисли о слободном и објективном извештавању. Практично сав медијски садржај био је, директно или индиректно, у функцији немачке и колаборационистичке ратне пропаганде. „Обнова”, и за време Милана Јовановића Стојимировића, а још више по његовом одласку са чела уредништва, имала је уређивачку политику која се темељила на изразитом антикомунизму, српском национализму, антидемократским и антилибералним светоназорима. Објављивала је текстове који су у крајње негативном светлу приказивали покрете отпора у Југославији, емигрантску владу Краљевине Југославије у Лондону, међуратно југословенско друштво, културу и образовни систем. „Обнова” је снажно подржавала владу Милана Недића и њену политику друштвеног преображаја и стварања Нове Србије, док је, у извештавању са светских ратишта, следила инструкције добијене од релевантних немачких установа, па је то извештавање било проо-совинско и антисавезничко у сваком погледу. И током периода када је Стојимировић био на челу листа, а и касније, „Обнова” је објавила немали број антисемитских текстова.¹²

Након смене са чела „Обнове”, Милан Јовановић Стојимировић постављен је за управника Државне архиве (данас: Државни архив Србије), и на том положају остао је до краја окупације. Његов рад у Архиви није био предмет судских процеса, нити је у историографији до данас изнета и једна примедба везана за делатност на челу ове установе културе.¹³ Током окупације Стојимировић није увећао своју имовину и извесно није спадао у ред личности које су стање у земљи настојали да искористе за сопствено богаћење и стицање привилегија. Имовина којом је располагао у највећој мери била је наслеђена, што посебно важи за некретнине, виноград и земљишне поседе који су

11 Уредба о штампи на српској територији, *Лист уредаба Војног заповедника у Србији*, 22. мај 1941, 47–51.

12 Један од мрачних сегмената Стојимировићеве личности био је његов антисемитизам. Наиме, иако је жалио судбину појединих Јевреја које је лично познавао, он је доживљавао Јевреје одговорним за рад комуниста и масонерије, и у суштини репресију спровођену над њима сматрао за оправдану (Б. Борђевић и А. Вранеш, н. д., 10–11). Његов антисемитизам био је заснован на политичким и конспиролошким уверењима и није имао расистичко-еугенички карактер, типичан за нацисте.

13 Напротив, релевантни истраживачи указали су да је током Стојимировићевог мандата на челу Државне архиве не само сачувана драгоцену грађу већ да је период окупације искоришћен и за сређивање архивских фондова и унапређивање рада ове установе (Б. Борђевић и А. Вранеш, н. д., 7).

били предмет конфискације. Добивши информацију од Драгог Стојадиновића, брата бившег југословенског премијера и директора предузећа „Време А. Д.„ да би могао да страда у револуционарном насиљу по ослобођењу земље, Стојимировић је напустио земљу уочи ослобођења Београда и боравио на територији Аустрије.

ОДЛУКЕ ПОСЛЕРАТНИХ СУДОВА О МИЛАНУ ЈОВАНОВИЋУ СТОЈИМИРОВИЋУ

Милан Јовановић Стојимировић постао је доступан југословенским органима гоњења и правосуђу у лето 1945. године. Према казивању породице, он је „на превару” доведен у земљу, али такве наводе није било могуће проверити услед недостатка релевантних историјских извора. О условима и начину на који је приведен сведочи књига у којој су објављени разговори са Драгомиром Стојадиновићем, „Време и Ново време”.¹⁴ Од половине јула наведене године Милан Јовановић Стојимировић налазио се у Истражном затвору у Београду. У оптужници коју је, у фебруару 1946. године, против њега подигао јавни тужилац за град Београд, означава се као „народни непријатељ” и сарадник окупатора. Још током периодаведеног у бекству, Стојимировићу је конфискована готово целокупна имовина. Одлуком Среског народног суда бр. 29/45 одузета му је целокупна имовина у Смедереву: велика породична кућа, наслеђена од предака и обновљена од последица експлозије која је 5. јуна 1941. разорила Смедеревску тврђаву, са пространим плацем и целокупним покућством, у које су спадале и изванредно вредне уметничке, археолошке и етнолошке збирке, годинама сакупљане и брижљиво чуване и увећаване. Стојимировићева имовина у Београду налазила се под државном управом од ослобођења, што је било у складу са одлукама АВНОЈ-а које су се односиле на имовину лица одбеглих са окупатором.

Оригинална пресуда којом је Милан Јовановић Стојимировић осуђен на 15 година затвора уз додатних 10 година губитка грађанских права, пресуда Окружног суда за град Београд КЗП-98, од 1. априла 1946. године, није сачувана до данас. Будући да је пресуда осуђујућа и релативно строга у погледу трајања изречене затворске казне, може се претпоставити да је надлежно судско веће у највећој мери прихватило и потврдило наводе изречене у оптужници, као и да није у већој мери

¹⁴ Borislav Pekić, *Vreme i Novo vreme: razgovor sa Dragomirom Stojadinovićem* (Beograd, 2013).

узело у обзир аргументе оптуженог. Стојимировић је упућен на издржавање казне у КПД Сремска Митровица, у коме је провео нешто више од 7, 5 година. На основу осуђујуће пресуде у главном процесу, спроведена је, одлуком Среског суда Другог реона за град Београд, и конфискација његове целокупне имовине у Београду, изузев малог стана у Улици 27. марта бр. 15, који му је остављен.

Многи значајни документи, укључујући и поједине пресуде, из Стојимировићевих судских процеса 40-их година прошлог века нису, нажалост, сачувани до данас. Његови блиски рођаци и њихови потомци нису могли да дају целовит одговор чак ни на питања да ли је имао браниоца у судском поступку, нити да ли је улагао жалбе на пресуде, што је констатовано и у коначној Одлуци о рехабилитацији. На основу сачуваних докумената стиче се утисак да он није улагао жалбу на изречену пресуду, нити о томе постоје писани трагови у судским књигама евиденције. Уместо тога, он је почетком 1949. године упутио молбу за помиловање. Молбу је разматрао Окружни суд у Београду, који је дао негативно мишљење истичући тежину дела за које је Стојимировић био осуђен и указујући на дужину затворске казне изречене у пресуди, док је из КПД Сремска Митровица извештено да је здравствено стање осуђеника задовољавајуће, те да он „има непријатељско држање и расположење према данашњем друштвеном поретку” и да његов боравак у затвору није у довољној мери поправно и васпитно утицао на њега.¹⁵ Узимајући у обзир ове наводе, Президијум Народне скупштине, који је имао коначну реч у одлучивању, 19. априла 1949. донео је одлуку бр. 1645, којом се не уважава молба Милана Јовановића Стојимировића за помиловање.

Одлука којом је окончано издржавање затворске казне Милана Јовановића Стојимировића такође није сачувана. Рођаци и поједини аутори који су писали биографске белешке о њему, наводе као познату чињеницу да је из КПД Сремска Митровица отпуштен након 7, 5 – 8 година издржане казне, и да се потом вратио у Београд.

СУДСКА РЕХАБИЛИТАЦИЈА МИЛАНА ЈОВАНОВИЋА СТОЈИМИРОВИЋА

Урушавање друштвеног и политичког поретка заснованог на премоћи КПЈ/СКЈ и оних политичких снага и појединаца који су остали на политичкој сцени и након распада Југославије, постепено је отварао питање ревизије бројних судских процеса и осуђујућих пресуда из

¹⁵ Виши суд у Београду, Рех. бр. /62412, 5–6. (копија у поседу аутора)

година револуционарног насиља, као и поништавања правних, моралних и материјалних последица таквих пресуда. Србија није била изолован случај у том погледу, већ су, кроз исти или сличан процес, прошле и остале некадашње југословенске републике, као и бивше чланице Варшавског пакта и поједине државе настале распадом Совјетског Савеза. Актуелни геополитички моментум краја 20. и почетка 21. века, обележен узнатредовањем глобализацијом и потпуном доминацијом Сједињених Америчких Држава у међународним односима, утицао је на законска решења и њихову примену широм Европе. У појединим државама, на таласу узаврелих антикомунистичких страсти и русофобије, донета су и примењена таква законска решења која су у потпуности рехабилитовала ратне злочинце и најдиректније сараднике нациста, отварајући простор за њихову медијску и пропагандну глорификацију.

Политичка воља за доношење закона којим би била омогућена рехабилитација лица осуђених у време ауторитарног комунистичког режима из политичких разлога, као и реституција конфисковане и/или национализоване имовине, јавила се у Србији након демократских промена и свргавања режима Слободана Милошевића. У децембру 2004. године изједначена су борацка права припадника четничког покрета (Југословенске Војске у Отаџбини / ЈВуО) са истим правима партизана (припадника НОП-а), усвајањем Закона о изменама и допунама права бораца, војних инвалида и чланова њихових породица. Овај закон био је невешто срочен и није доживео широку примену, посебно узимајући у обзир да у време његовог доношења није било много преживелих бивших припадника ЈВуО. Ипак, према речима др Срђана Цветковића, историчара који се највише бавио репресијом комунистичког режима и учествовао у великом броју рехабилитација, стварни значај овог закона био је у томе што је у јавности отворио тему и представљао замајац за закон о рехабилитацији.¹⁶

Првобитни Закон о рехабилитацији у Србији донет је 2006. године, али он није имао већи друштвени значај нити примену, будући да у то време још увек није био усвојен сет реституционих закона, па је у тој фази рехабилитација имала претежно морални карактер, без суштинских правних и материјалних последица. Целовит закон о рехабилитацији, који је омогућавао судску рехабилитацију личности и поништавање правних и материјалних последица првобитних пресуда, усвојен

16 Наташа Анђелковић, „Србија и Други светски рат: колико је закон који је изједначио четнике и партизане допринео помирењу”, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59612706> (приступљено 20. 5. 2024).

је тек 2011. године,¹⁷ дуже од деценије након демократских промена и са много година закашњења у односу на сличне законе донете у земљама бившег Источног блока. Закон је послужио као основа за више хиљада судских рехабилитација које су уследиле. Поједини правници и историчари имали су озбиљне замерке на свеобухватност закона, недољиво прецизирање појединих категорија лица која су подлежала праву на рехабилитацију, идеолошке и дневнополитичке (зло)употребе прошлости које су процеси за рехабилитацију отварали.¹⁸ Ипак, уз све мањкавости, овај закон представљао је основ за исправљање неправде учињене стотинама и хиљадама појединаца, који су, у таласу револуционарног насиља и терора, или потоњим годинама комунистичке диктатуре, били лишени слободе и имовине, а неки и живота, из идеолошких разлога и без могућности да имају правично суђење.

Др Зорка Пападопулос, ћерка Душана Пападопулоса, као једна од најближих Стојимировићевих потомака¹⁹ – будући да порода и директних потомака није имао – покренула је процес рехабилитације свог деде ујака у децембру 2012. године, подносећи иницијални захтев Вишем суду у Београду.²⁰ Овај захтев допуњен је 2015. и коначно уређен у јуну 2019. године. Госпођа Пападопулос и лично је познавала Стојимировића, али је у годинама које је провела у његовој близини била дете, неинформисана и незаинтересована за његову прошлост, о којој се, и иначе, у породичном кругу није причало за његовог живота. Она се, за потребе покретања рехабилитације, упознала са детаљима из Стојимировићевог живота, политичког и јавног рада, како путем постојеће литературе, тако и кроз разговоре и преписку са својим рођацима и историчарима. Уз захтев за рехабилитацију приложила је сву судску

¹⁷ Службени гласник Републике Србије, бр. 92/2011.

¹⁸ Упореди: S. Milošević, *Istorija pred sudom: interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića* (Београд: Фабрика књига, 2013) са научном полемиком вођеном поводом објављивања те књиге – Д. Алексић и И. Крстић Мистрицеловић, „Кнез Павле Карађорђевић и нова власт у Југославији”, *ЗМСДН* бр. 158–159 (2016) и С. Милошевић, „О једној академској и историографској странпутици”, *ЗМСДН* бр. 161 (2017), као и: S. Šušnjar, ur., *Rehabilitacija: uzroci i posledice – zbornik radova* (Нови Сад: Удружење антифашиста Новог Сада, 2015); Ксенија Цветановић, „Рехабилитација политичких осуђеника”, у *Зборник радова студената докторских студија права* (Ниш: Правни факултет, 2014), 209–224; A. Stojanović, „Kvisling ili srpski heroj? Ličnost i delo Milana Nedića u srpskim medijima i diskursu u vreme trajanja sudskog procesa za njegovu rehabilitaciju”, у *Sto godina srpsko-hrvatskih odnosa (1918–2018): dominantni narativi i kulture sećanja* (Нови Сад: CHDR, 2018), 21–36.

¹⁹ Михаило Стојимировић, прадеда Зорке Пападопулос, и Јелена Јовановић (рођена Стојимировић), мајка рехабилитанта, били су рођени брат и сестра, деца Ивана и Катарине Стојимировић.

²⁰ Виши суд у Београду, Захтев за рехабилитацију Милана Јовановића Стојимировића, подносилац Др. Зорка Пападопулос, 23. децембар 2012. (копија у поседу аутора)

документацију до које је могла да дође, као и спискове новинских текстова који су послужили као доказ за осуђујућу пресуду изречену 1946. године и њене правне последице.

Уз предлагача рехабилитације, своје исказе пред судом дали су, на рочишту усмено или у писаној форми, и др Снежана Цветковић, музејски саветник Музеја у Смедереву, др Срђан Цветковић, историчар, виши научни сарадник (данас: научни саветник) Института за савремену историју и др Александар Стојановић, научни сарадник (данас: виши научни сарадник) Института за новију историју Србије. Снежана Цветковић је већину свог исказа фокусирала на огроман допринос Милана Јовановића Стојимировића за очување и развој културне баштине, посебно на територији Смедерева. Истакла је да су највредније збирке смедеревског музеја практично настале од конфискованих Стојимировићевих колекција, као и бројних предмета које је он донирао музеју након одслужења затворске казне. Она је сведочила и о појединим аспектима Стојимировићеве биографије, означивши га као жртву политичког прогона и репресије послератних власти.

Др Срђан Цветковић, који се од српских историчара највише бавио феноменом репресије комунистичког режима,²¹ сведочио је о општем друштвеном и политичком контексту епохе у којој је Милан Јовановић Стојимировић политички деловао, а потом био и осуђен и утамничен. Цветковић је истакао да квалификације везане за фашизам, наведене у одлуци о конфискацији имовине, нису тачне, те да није спорна Стојимировићева антикомунистичка опредељеност, као ни негативан став према пучистима и емигрантској влади са једне, а симпатије и подршка за владу Милана Недића, са друге стране. Коначно, Цветковић је изнео чврсто уверење да је Стојимировићу суђено из политичких и класних побуда, као и да је његово означавање за „народног непријатеља” било политичка квалификација. Образлажући овакву тврдњу, Срђан Цветковић је указао на чињеницу да је процес против Стојимировића водио цивилни а не војни суд, што указује да он није од стране режима сматран озбиљном безбедносном претњом нити злочинцем, већ потенцијалним политичким непријатељем новог поретка који се успостављао.²²

21 С. Цветковић, *Између српа и чекића. Књига 1: Ликвидација „народних непријатеља” у Србији 1944–1953*, 3. издање (Београд: Службени гласник, 2019); Исти, *У име народа! Политичка репресија у Србији 1944–1953* (Београд: Euro Giunti, 2014). Колега Цветковић био је и секретар Државне комисије за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. године.

22 У прилог оваквом тумачењу може да послужи и чињеница да Милан Јовановић Стојимировић није био предмет интересовања Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Др Александар Стојановић је свој исказ усмерио на најконтроверзнији део Стојимировићеве биографије: његов јавни рад током окупације Србије у Другом светском рату и, посебно, период проведен на челу дневног листа „Обнова”. На основу оствареног увида у све бројеве листа „Обнова”, Стојановић је понудио компаративну анализу писања овог листа у периоду до смене Стојимировића и оном након њега. Из те анализе се уочава да је по доласку Станислава Кракова на чело редакције знатно заострен тон извештавања, увећан број антисемитских и антикомунистичких текстова, те да је у време док је Стојимировић био на челу редакције био приметан велики утицај уредника политичке рубрике М. М. Светковског и чланова покрета Збор. Са порастом утицаја следбеника Димитрија Љотића, Стојимировић се све више усмеравао на теме из културе, привреде, па чак и комуналне теме, о чему сведоче и неки од текстова анализираних у допису суду. Стојановић је истакао да је, према његовим сазнањима, Милан Јовановић Стојимировић био један од осуђеника који су, током одслужења казне у Сремској Митровици, за потребе Удбе и државних власти преводили текстове и транскрипте страних радио емисија, што је утицало и на смањење његове затворске казне.²³

Ценећи исказе сведока и остале изведене доказе и наводе странака у поступку, Оливера Ђурић, судија Вишег суда у Београду, донела је одлуку да поклони поверење исказима сведока и пресуде против Милана Јовановића Стојимировића током 1945. и 1946. године, премда донете у поступцима спроведеним на законом предвиђен начин, означи као идеолошки и политички мотивисане. У образложењу одлуке којом се усваја захтев за рехабилитацију истакнуто је да је Стојимировић био осуђен због другачијег мишљења, чиме су прекршена његова уставом и законом гарантована права, као и права загарантована Повељом Уједињених нација и Универзалном декларацијом о људским правима. Решењем о рехабилитацији донетим 14. септембра 2021. године усвојен је предлог за рехабилитацију и пресуде из првих послератних година проглашене су правно ништавним, а Милан Јовановић Стојимировић проглашен је неосуђиваним лицем, неоправдано лишеним права на слободу и права на имовину.²⁴ Најутуцајнији српски медији углавном нису посветили пажњу и медијски простор овој рехабилитацији.²⁵

23 Ову чињеницу наводе и проф. др Бојан Ђорђевић и проф. др Александра Вранеш (*Окупацијски дневник Милана Јовановића Стојимировића*, 8).

24 Виши суд у Београду, Рех. бр. 624/12, копија у поседу аутора.

25 Изузетак представља дужи ауторски текст Јелене Илић који су „Вечерње новости” објавиле крајем априла 2023. године: <https://www.novosti.rs/reportaze/vesti/1223656/opancarevog-sina-diplomate-kako-milan-jovanovic-stojimirovic-neprijatelj-naroda-sve-sto-ima-ostavio-narodu> (приступљено 1. 6. 2024).

ЗАКЉУЧАК

Милан Јовановић Стојимировић био је један од бројних припадника српске грађанске елите, које је суров историјски контекст тоталног рата на простору Србије (1941–1944) приморао да се опредељују између сарадње са комунистима и сарадње са окупатором. У тој деоби, која је највише погодила управо више слојеве грађанства и национално опредељено становништво, он је, несумњиво, одабрао погрешну страну, али је степен његовог учешћа у рату и политичком животу окупиране Србије ипак био ограничен и дефинисан националистичким светоназорима, а не фашизмом, нацизмом, жељом за богаћењем или освајањем политичке власти. Он није учествовао у оружаним формацијама које су деловале под командом владе Милана Недића или директном командом окупатора, нити је сарађивао са полицијским и обавештајним органима у смислу потказивања или терећења припадника и симпатизера покрета отпора. Током окупације није желео да преузима политичке дужности нити је увећавао своју имовину. Да је постојала макар и назнака о његовом чињењу било чега од наведеног, такве оптужбе сигурно би постале део оптужнице и пресуда послератних власти. Напротив, једина стварна кривица Милана Јовановића Стојимировића био је пропагандни рад директно усмерен против комуниста, мотивисан личним политичким и националним ставовима, који је индиректно ишао и у корист ратних интереса окупатора. Са друге стране, послератне револуционарне власти виделе су у Стојимировићу потенцијалног политичког противника новог поретка, будући да се он свакако убрајао међу етаблиране и у јавности утицајне припаднике грађанске политичке и друштвене елите Србије. Управо у тој чињеници лежи највећи део разлога за његово хапшење, осуду и вишегодишњу затворску казну коју је издржао.

На основу свих изнетих доказа у процесу рехабилитације, али и свих познатих релевантних историјских извора којима располаже научна историографија, одлука о судској рехабилитацији Милана Јовановића Стојимировића чини се као исправна и праведна. Њоме је, готово осам деценија од изрицања поништене пресуде а више од пола века након његове смрти, исправљена велика неправда и повраћен статус неосуђиваног лица. На тај начин отворена је могућност да се о Стојимировићу поново говори (само) као о значајном колекционару и дародавцу уметничких збирки, међуратном новинару и политичару, човеку изванредно развијене акрибије и хроничару епохе, чији су литерарни портрети савременика и дневнички записи од немерљивог значаја за разумевање и проучавање историје српског народа и друштва, али и политичких односа у Југославији, у првој половини 20. века.

Милан Јовановић Стојимировић, 1937-1938,
позитив, вл. Народна библиотека Смедерево

КОРИШЋЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени историјски извори:

Виши суд у Београду, Рех. Бр. 624/12

Објављени историјски извори:

- Вранеш, Александра, и Бојан Ђорђевић, прир. *Окупацијски дневник Милана Јовановића Стоимировића (јун–децембар 1941)*. Нови Сад: Матица српска, 2019.
- Јанковић, Радоје. *Како је убијана Краљевина Југославија*. Нови Сад: Прометеј, 2022.
- Јовановић Стоимировић, Милан. *Дневник 1936–1941*. Нови Сад: Матица српска, 2000.
- Кнежевић, Живан Л. 27. март 1941. Њујорк: Издање аутора, 1979.
- Косић, Мирко. *Сведочанство о издаји: 27. март 1941*. Београд: Слободна књига, 2000.
- Мирковић, Боривоје. *Истина о 27. марту 1941. године*. Београд: П. Боснић, 1996.
- Petranović, Branko, i Nikola Žutić, prir. 27. mart 1941: *tematska zbirka dokumenata*. Beograd: NICOM, 1990.

Литература:

- Алексић, Драган, и Ивана Крстић Мистрицеловић. „Кнез Павле Карађорђевић и нова власт у Југославији”. *ЗМСДН* бр. 158–159 (2016): 431–462.
- Borković, Milan. *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*. knj. 1–2. Beograd: Sloboda, 1979.
- Зборник радова Округлог стола „27. март 1941: Кнез Павле у вихорима Европске политике”*. Београд: Златна књига, 2003.
- Milošević, Srđan. *Istorija pred sudom: interpretacija prošlosti i pravni aspekti u rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića*. Beograd: Fabrika knjiga, 2013.
- Милошевић, Срђан. „О једној академској и историографској странпутици”. *ЗМСДН* бр. 161 (2017): 67–93.
- Мраовић, Маријана. *Од сурове стварности до алтернативне реалности: пропаганда владе Милана Недића 1941–1944*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2019.
- Павловић, Момчило, и Ивана Пантелић, ур. 27. март 1941: *седамдесет година касније: зборник радова*. Београд: Институт за савремену историју, 2012.
- Pekić, Borislav. *Vreme i Novo vreme: razgovor sa Dragomircom Stojadinovićem*. Beograd, 2013.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Радојевић, Мира. *Милан Грол*. Београд: „Филип Вишњић”, 2014.
- Стојановић, Александар. „Градација колаборације. Различити облици и интензитети сарадње са окупатором у Србији 1941–1944”. У *Други светски рат 75 година касније* том 1, 385–405. Београд: Институт за стратегијска истраживања: ИНИС: ИСИ, 2021.
- Стојановић, Александар. *Идеје, политички пројекти и пракса владе Милана Недића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2015.
- Stojanović, Aleksandar. „Kvisling ili srpski heroj? Ličnost i delo Milana Nedića u srpskim medijima i diskursu u vreme trajanja sudskog procesa za njegovu rehabilitaciju”. У *Sto godina srpsko-hrvatskih odnosa (1918–2018): dominantni narativi i kulture sećanja*, 21–36. Novi Sad: CHDR, 2018.
- Стојановић, Александар, прир. *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944 I*. Београд: „Филип Вишњић”, 2015.

- Стојановић, Александар, прир. *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944* II. Београд: „Филип Вишњић”, 2017.
- Стојановић, Александар, прир. *Колаборационистичка штампа у Србији 1941–1944* III. Београд: „Филип Вишњић”: ИНИС, 2023.
- Цветановић, Ксенија. „Рехабилитација политичких осуђеника”. У *Зборник радова студената докторских студија права*, 209–224. Ниш: Правни факултет, 2014.
- Цветковић, Срђан. *Између српа и чекића. Књига 1: Ликвидација „народних непријатеља”*. Београд: Службени гласник, 2019.
- Цветковић, Срђан. *У име народа! Политичка репресија у Србији 1944–1953*. Београд: Euro Giunti, 2014.
- Šušnjar, Stanko, ur. *Rehabilitacija: uzroci i posledice – zbornik radova*. Novi Sad: Udruženje antifašista Novog Sada, 2015.

Извори са интернета:

- Анђелковић, Наташа. „Србија и Други светски рат: колико је закон који је изједначио четнике и партизане допринео помирењу”. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-59612706> (приступљено 20. 5. 2024).
- Илић, Јелена, „Од опанчаревог сина до дипломате”. <https://www.novosti.rs/reportaze/vesti/1223656/opancarevog-sina-diplomate-kako-milan-jovanovic-stojimirovic-neprijatelj-naroda-sve-sto-ima-ostavio-narodu> (приступљено 1. 6. 2024).

Белешке о аутору:

Др Александар Стојановић, виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд
acas109@gmail.com

Summary

Aleksandar D. Stojanović

A long road to justice: judicial rehabilitation of Milan Jovanović Stojimirović

Although a lawyer by training, Milan Jovanović Stojimirović spent most of his professional career in journalism, as an associate, correspondent, founder, and editor of numerous newspapers. In the period until the Second World War, he was an active member of the NRS (People's Radical Party) and JRZ (Yugoslav Radical Union), one of the closest collaborators of Dr. Milan Stojadinović. During the occupation of Serbia, Stojimirović continued his journalistic work, and in the summer of 1941 he was appointed the first editor of the newspaper "Obnova". His texts, as well as the articles published by "Onova" during his editorship, were on the line of pacifying the population, affirmatively portraying the role of the occupier, as well as pro-Axis reporting in general. In collaborationist propaganda, he was gradually suppressed by persons close to Dimitrije Ljotić, and to the honor of the editor of "Obnova" in October 1941, he was succeeded by Stanislav Krakov.

Milan Jovanović Stojimirović left Serbia on the eve of liberation, to avoid suffering in the first, fiercest wave of revolutionary violence. When he became available to the Yugoslav authorities, he was convicted of collaborating with the occupier and declared an enemy of the people. The reason was his propaganda anti-communist activity, especially the editing of "Obnova", but also his belonging to the pre-war civil elite. Stojimirović was sentenced to 15 years in prison and the confiscation of almost all of his property in Belgrade and Smederevo. After serving a little more than half of the sentence, he was released. The court proceedings for his rehabilitation were initiated by Dr. Zorka Papadopoulos in December 2011. During the proceedings, the court heard the testimony of the petitioner and three witnesses who researched the life and work of Dr. Milan Jovanović Stojimirović. Appreciating the testimony of witnesses and the availability of historical sources, the High Court in Belgrade issued a final judgment in 2021, i.e. the decision by which Stojimirović is rehabilitated and declared an unconvicted person, and the verdicts from the 1940s are annulled.

About the Author:

Aleksandar Stojanović, PhD, senior research associate
Institute for Recent History of Serbia, Belgrade
acas109@gmail.com